

Eötvös Loránd Tudományegyetem Pedagógiai és Pszichológiai Kar
Neveléstudományi Doktori Iskola

Hegedűs Judit

**FIATALKORÚ BŰNELKÖVETŐK GYERMEKKORA ÉS A JAVÍTÓINTÉZETBEN
TÖLTÖTT ÉVEIK PEDAGÓGIAI VIZSGÁLATA**

Doktori (PhD) értekezés tézisei

Témavezető: dr. habil. Szabolcs Éva

Budapest, 2007

I. A dolgozat tárgya és célkitűzései

A gyermek- és fiatalkori bűnelkövetés problematikája iránt az utóbbi évtizedekben egyre inkább erősödik mind a közszféra, mind pedig a szakmai körök érdeklődése. Jogászok (például *Vaskuti András*, *Kerezsi Klára*), szociológusok (például *Herczog Mária* és kollégái, *Mészáros Mercédesz* vezette kutatócsoport, *Solt Ágnes*), gyógypedagógusok, pszichopedagógusok (*Volentics Anna*, *B. Aczél Anna*, *Szarka Attila*) keresik a választ arra, hogyan is alakul a kiskorúak által elkövetett bűncselekmények aránya, milyen okok rejtőzködnek a jelenség mögött. A témával foglalkozó különböző tudományterületek között – számomra meglepő és elgondolkodtató módon – kevésbé jelent meg a neveléstudomány, holott a kriminalizálódás folyamatában a szocializációs színtereknek (család, iskola, kortárskapcsolatok) alapján véve meghatározó szerepük van. A téma pedagógiai feldolgozását nemcsak a kriminalizálódáshoz vezető okok miatt tartom fontosnak, hanem azért is, mert egyrészt a gyermekvédelmi és/vagy jogi rendszer által kiszabott intézkedésekben (például pártfogói felügyelet vagy javítóintézeti nevelés) a pedagógiai szempontok alapvetőek, másrészt a gyermekvédelmi és/vagy büntetőjogi intézkedést követő életút alakulásában a pedagógustársadalomnak is szerepe van.

A téma létjogosultsága a neveléstudományi kutatások felől is megközelíthető. Az 1990-es évektől kezdve hazánkban is egyre határozottabban megjelent a gyermekkor vizsgálata iránti igény, amely elsősorban a neveléstörténet területén ért el eredményeket. A gyermekkor-történet – amely terület ma már a neveléstörténeti kutatások egyik meghatározó irányzatává nőtte ki magát – művelői között nemcsak történészeket (*Péter Katalin*) és neveléstörténészeket (*Kéri Katalin*, *Nóvik Attila*, *Pukánszky Béla*, *Szabolcs Éva*) találhatunk, hanem néprajzkutatót (*Hegedűs Ildikó*), pszichológust (*Vajda Zsuzsanna*) is. A hazai gyermekkor-történeti kutatások elsősorban pedagógiai munkák (gondolkodók művei, tankönyvek, pedagógiai sajtó) forráselemzésén alapulnak. Témájukat tekintve elsősorban a gyermekek életmódjának, iskolai életének vizsgálatát, a pedagógiai sajtóban megjelenő gyermekkép elemzését vállalták fel. Hiányként fogalmazható meg azonban, hogy e kutatások nem igazán foglalkoznak a gyermekvédelem „kliensei” közé sorolható gyermekek történeti megítélésével, a korabeli társadalomban kialakult helyzetükkel. A disszertáció első része ezt a hiást szeretné pótolni azzal a rövid történeti áttekintéssel, melynek középpontjában a gyermek- és fiatalkorú bűnelkövetőkről alkotott nézetek alakulása, illetve a javítóintézet mint intézmény működésének változása áll.

A pedagógiatörténeti vizsgálódásokon kívül a neveléstudomány más területeihez kapcsolódó, gyermekkorral foglalkozó kutatások igen kis számban¹ vannak jelen, ahogy ezt *Golnhofer Erzsébet* és *Szabolcs Éva* is megállapította: „Kevés a gyermekkor sajátosságait elemző kutatás, a társadalmi strukturális elemzések inkább az ifjúkorral foglalkoznak, alig vannak a gyermeklét mikrovilágát feltáró vizsgálatok...”² A témára vonatkozó fellelhető szakirodalmat áttekintve megállapítható, hogy a javítóintézetekkel kapcsolatban viszonylag kevés kutatást végeztek hazánkban. Ezek közül is érdemes megemlíteni a Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Főiskolához – jelenleg az ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógia Főiskolai Kar – kapcsolódó *Illyés Sándor Kutató Laboratórium* tevékenységét, mely 1981-89 között több szalon kapcsolódott a Társadalmi Beilleszkedési Zavarok kutatási főirány munkájához. A laboratórium koordinálta a gyermek- és ifjúkori deviáns jelenségek vizsgálatát, többek között *Popper Péter*, *Ranschburg Jenő*, *Csere Judit* kutatásait, illetve saját kutatásokat is szerveztek. A javítóintézetekhez kapcsolódóan *B. Aczél Anna* és *Darvas Ágnes* végzett vizsgálatot a zárt és félzárt intézetek reszocializációs tevékenységéről. A 90-es években *Volentics Annának* köszönhető, hogy a javító- és nevelőintézetben élő gyermekeket és életüket jobban megismerhette a szakma. Az általa megfogalmazott kutatási eredmények felhívták a figyelmet arra, hogy mennyire fontos a gyermek- és ifjúságvédelemben a szemléletváltozás, melynek „alapfeltétele a gyermekkor akceptálni tudása, vagyis annak elfogadása, hogy gyermekkor – bár az adott ember életének szerves része – mégis fejlődésének minden későbbtől eltérő szakasza. Ez ugyanis az a fejlődési fázis, mikor alanyi joga van a tévedéshez, botladozáshoz, s nemcsak a járástanulás szakaszában, s nemcsak mozgásos fejlődésében.”³

Kutatásom *célja*, hogy a rövid problémátörténeti áttekintést követően átfogó képet adjak egyrészt a fiatalkorú bűnelkövetők gyermekkoráról, a gyermekkorról alkotott képükről. Arra törekedtem, hogy egy – az általános pedagógia számára – kevésbé ismert csoportot ismerjek meg egy kevésbé elterjedt metodológia, a pedagógiai etnográfia alkalmazásával. Ezenkívül egy olyan nevelési intézménnyel foglalkoztam, amely a kívülállók számára „misztikus, gyakran félelmetes” helyként jelenik meg. Célom az, hogy pedagógiai szempontból elemezzem a javítóintézeti munka és az itt élők jellegzetességeit. Kutatásommal bővíteni szeretném

¹ Kivételt képez ez alól az ELTE Oktatáselméleti Tanszék által végzett kutatás, melynek során 7 és 17 év közötti gyermekekkel készítették strukturált kvalitatív interjút. Ezek elemzése során árnyalt képet kaptak a kutatók 100 gyermek tanulóképeréről, az iskolai pályafutásuk jellegzetességeiről.

² Golnhofer Erzsébet – Szabolcs Éva (2005): *A gyermekkor kutatásának új útjai. Gyermekkor: nézőpont, narratívák*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest. 98. o.

³ Volentics Anna (1996): *Gyermekvédelem és reszocializáció*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 260. o.

a hazai gyermekkor-kutatások körét, illetve a pedagógiai etnográfia módszerének alkalmazásával fel szeretném hívni a figyelmet arra, hogy egy intézmény belső világának feltárása során milyen fontos a kutató aktív részvétele, illetve egy etnográfiai kutatás miként tud beépülni a vizsgálat színteréül szolgáló intézet pedagógiai munkájába, hogyan jelenhet meg a pedagógiai folyamatot segítő kutatási módszer egy zárt intézet életében.

II. Kutatási kérdések

A problémátörténeti részben igyekeztem olyan kérdéskörök történeti szempontú elemzését elvégezni, melyek mai napig is érdeklik a témával foglalkozó szakembereket:

- Miként alakult/változott a büntethetőség életkori határa, és milyen indoklás jelent meg a háttérben?
- Milyen jellegű bűncselekményeket követtek el a fiatakorúak?
- Mi történt a fiatakorúakkal a bűncselekmény elkövetése után?
- Miért követtek el ezeket a bűncselekményeket?
- Hogyan vélekedett a szakma a züllött fiatalokról?
- Miként változott a javítóintézeti munka a 19-20. század folyamán?

A jelen helyzetet feltáró szakirodalmi vizsgálatban a problémátörténeti áttekintésben érintett kérdések is helyet kaptak, ezek megfelelő alapot nyújtottak az empirikus kutatáshoz, melyben az alábbi kérdésekre kerestem a választ:

- Milyen tényezők járulnak hozzá egy fiatal kriminalizálódásához?
- Milyen gyermekképpel rendelkeznek a vizsgálatban résztvevők?
- Hogyan jelenik meg az iskola a javítóintézeti neveltek életében?
- Mi jellemzi a javítóintézetben folyó nevelést?
- Mi jellemző a javítóintézetben dolgozó pedagógusok fiatalkorú bűnelkövetőkkel kapcsolatos gyermekképére?

III. Az értekezés új tudományos eredményeinek összefoglalása

1. A fiatalkori bűnelkövetés problémátörténeti elemzése

A történeti jellegű vizsgálat során elsősorban az Aszódi Javítóintézet irattárában, valamint a Magyar Országos Levéltár Igazságügyminisztérium iratanyagai között fellelhető – eddig feltáratlan – elsődleges forrásokra támaszkodtam.

A kutatás során folyamatosan visszatérő kérdés volt a *büntethetőség életkori határa*. A 18. század végétől merült fel az igény a fiatakorúak feletti ítélkezés törvényi szabályozására. Az 1792-es büntetőtörvénytervezetben jelent meg az a gondolat, hogy a 7. életévet be nem töltött gyermekek ellen ne indulhasson bünvádi eljárás, valamint a tervek szerint az életkorhoz differenciálták volna a büntetés formáját. E tervezetben megfogalmazott alapelvek azonban csak 1878-ban kerültek be a hazai törvénykezésbe, amikor a Csemegi-kódex néven ismertté vált első büntetőtörvénykönyvünket elfogadták (1878. évi V. törvénycikk). Ez a törvény rendelkezett a fiatalkorú bűntettek részére javítóintézetek felállítását, azonban az intézetek szervezetéről, felszereléséről, működéséről nem rendelkezett. Ugyanakkor kimondta, hogy a 12 éven aluli gyermekeket semmiféle hatósági eljárás alá nem lehet vonni. Az 1908-ban megjelent Büntetőnovella a büntethetőség alsó határát megtartotta, eszerint „az ellen, aki a büntett vagy vétség elkövetésekor életének tizenkettedik évét meg nem haladta (gyermek), sem vád nem emelhető, sem bünvádi eljárás nem indítható.”⁴, ugyanakkor a felső határt 18 évben maximalizálta. E változások feltehetőleg a 19. század végén kibontakozó gyermekközpontúsággal is kapcsolatba hozhatóak. A gyermektanulmányozási mozgalom megjelenésével már nemcsak a jogi szempontok, hanem pszichológiai, pedagógiai szemléletmód is érzékelhető volt a kiskorú elkövetőkkel szembeni bánásmódnál. A 20. század közepéig büntetőjogi szempontból a fiatakorúakkal kapcsolatban a következő álláspont alakult ki: 12-18 év közötti fiatalokkal szemben a felnőttektől eltérő bánásmódot kell alkalmazni, melynek következtében a büntetés mellett pedagógiai szempontok is megjelentek. A joggyakorlatban is érzékelhetővé vált a „javítás”, a nevelés szándéka, ezzel is magyarázható az, hogy a javítóintézetek megjelentek és a benne élők létszáma folyamatosan emelkedett. A második világháborút követően a joggyakorlatban nem történt számottevő változás, egészen 1961-ig a 12-18 év közötti életkori határ volt jellemző, bár a szakmában folyamatosan jelen volt a büntethetőség életkori határa felemelésének terve. Erre csak az 1961. évi V. törvényben került sor, melynek 20. §-a azt rendelkezte el, hogy nem büntethető, aki a bűncselekmény elkövetésekor nem töltötte be a 14. életévét. Az

⁴ Balogh Jenő (1909): *Fiatakorúak és büntetőjog*. Budapest, 1909. 253. o.

1978. évi IV. törvény a Büntető Törvénykönyvről meghagyta az 1961-es törvény rendelkezését mind az életkor, mind pedig a nevelő jellegű intézkedések tekintetében.

Az *elkövetett bűncselekmény jellegét* tekintve bármelyik korszakról is beszélünk a vagyoni elleni bűncselekmények domináltak. Van némi eltérés a különböző korszakok között abban, hogy mit tartottak büntetendő tettek. Erre jó példa a politikai jellegű bűncselekmény: míg a dualizmus korszakában nem találtam erre vonatkozó adatot a fiatalok között, addig a második világháborút követően ugrásszerűen megnőtt a tiltott határátlépések, a politikai zendülésben való részvétel száma. Jól tetten érhető a háborúk kedvezőtlen hatásai a fiatalok bűnelkövetésére: nemcsak a sajátos háborús bűncselekmények száma növekedett meg, hanem a békeidőkben szokásosan előforduló bűncselekmények elkövetési arányára és súlyosságára is kedvezőtlen hatást gyakoroltak a háborús viszonyok. Az ötvenes években a vagyoni elleni bűncselekmények mellett újfajta bűntettek is megjelentek: közveszélyes munkakerülés, illetve az 50-es évek végétől és a 60-as években egyre nagyobb számban jelent meg a tiltott határátlépés cselekménye. A 70-es évek végétől a bűncselekmények számának növekedése mellett egyre jobban érzékelhetővé vált az elkövetési mód változása: a 70-es évek végétől a fiataloknál elsősorban az erőszakos, garázda jellegű bűncselekmények körében tapasztalható dinamikus növekedés. A bűncselekmények típusai mellett fontos jellemzőként jelent meg az, hogy jelentős mértékben növekedett a csoportos elkövetők aránya, a társas és csoportos elkövetők igen gyakran kortársak voltak, míg a 90-es évek elejétől kezdve a felnőtt elkövetők csoportjaiban is egyre nagyobb számban vannak jelen fiatalok.

A *büntetőeljárás* kapcsolatban komoly nehézségekről számoltak be a források. Az egyes hatóságok szerepének elemzése során jól láthatóvá váltak a rendőrséggel, bíróságokkal és ügyvédekkel kapcsolatos kritikák. Alapvetően abból indultak ki, hogy munkájuk során jóval nagyobb hangsúlyt kellene helyezni a fiatalokkal való emberségesebb és pedagógiai szakszerűbb bánásmódra. Érdekes, és a mai napig is aktuális problémákra hívták fel a figyelmet: az előzetes letartóztatásnál például nincs elegendő hely, lehetőség arra, hogy a fiatalokat elkülönítve tartsák az előzetes letartóztatás során, bár mindenki előtt teljesen egyértelmű, hogy ennek milyen káros hatásai vannak mind pedagógiai, mind pszichológiai szempontból. A *bírósági tárgyalások* kapcsolatban fontos megemlíteni, hogy már 1913-ban a VII. törvénycikk elrendelte a fiatalok bíróságának felállítását, melynek feladatai közé tartozott a bűncselekményt elkövetett fiatalok feletti ítéletkezés, és az erkölcsi romlás veszélyének kitett, züllésnek indult kiskorúak érdekében védő- és óvó intézkedések megtétele (3. §). Szakmai szempontból érdekes polémia bontakozott ki a fiatalok bírójának személyéről, akinek az elvárások szerint komplex ismeretekkel (orvoslélektani, pedagógiai, szociológiai, geneológiai, pszichológiai, pszichiátriai, gyógypedagógiai) kellett rendelkeznie.

A *bűnelkövetés okainak feltárása* során jól érzékelhető volt a 20. század elején megjelenő szociológia tudományának hatása. Már ekkor is megjelent az az álláspont, miszerint a fiatalok bűnözés okai között külső, a társadalom (ezen belül is például az iskola) nem megfelelő működéséből eredő hatások is láthatóak, ugyanakkor a belső okokról (család, genetika determináltság) sem szabad feledkezni. Az első szociográfiai vizsgálatoknak köszönhetően (*Kármán Elemér, Nemes Lipót*) egyértelművé váltak a bűnelkövető fiatalok családjainak rendezetlen körülményei. Az okok feltárásának vizsgálata az ötvenes években háttérbe szorult, csupán az 1960-as években került újra előtérbe. Az 1960-as és 1970-es években az okok között elsősorban a családi szocializáció nem megfelelő működését emelték ki: a halmozottan hátrányos helyzet, a deviáns szubkultúra hatása mellett a személyiségzavarokat, az értelmi funkciók sérülését hangsúlyozták. Az itt felsorolt részelemek komplex egységét adta *Várad Erika* munkájában⁵ a 90-es évek fiatalok bűnelkövetés okainak vizsgálatánál.

Az általános pedagógiában megjelenő irányzatokkal a *fiatalok bűnelkövetésével kapcsolatos nézeteknél* is találkozhatunk. A fiatalok bűnelkövetőkkel való foglalkozás csak a dualizmus korában került előtérbe, azonban itt még elsősorban a társadalmi közélethez kapcsolódó karitatív tevékenységként jelent meg: egyfajta társadalmi, felülről jövő „sajnálkozás” jellemezte a róluk alkotott véleményt, a támogatást nem közvetlenül, hanem rendszerint egy egyesületen át közvetítették (például a különféle patronázs egyesületek). A szakmai közéletben belül elsősorban a jogászok, illetve a pedagógusok váltak egyre nyitottabbá a fiatalok bűnözés problémája iránt. Az 1900-as évek elején jól érzékelhető, hogy a fiatalok bűnelkövetők megítélése a pedagógus- és jogásztársadalmon belül a gyermektanulmányozási mozgalom kibontakozása hatására pozitívabb irányba változott. Egyre erőteljesebben megfogalmazódott az az elv, hogy „... a hatóság elé került züllött vagy büntetett gyermekek és fiatalok pedig nem egyformák”⁶. A két világháború közötti korszakban is számtalanszor felvetődött a kérdés, hogy javíthatatlan bűnöző vagy beteg áldozat-e a bűnelkövető fiatal? E dilemma a bűncselekményt elkövetett elnevezésében is tükröződik: a szakirodalomban egyre inkább elterjedt az erkölcsileg fogyatékos, társadalmilag abnormalis kifejezés, amely arra utal, hogy a bűnelkövetést gyógypedagógiai problémának tekintették, ugyanakkor a köztudatban fiatalok fegyencekként kezelték őket. A bűnözők nevelhetősége kérdésében az indeterminizmust, a jellem változtathatlanságának elméletét elvetették,

⁵ Várad Erika (2001): A gyermek- és fiatalok bűnözés – tendenciák, elméletek, okok. In: Domokos Andrea (szerk.): Kriminológiai Közlemények 59. Magyar Kriminológiai Társaság, Budapest. 55-91. o.

⁶ Balogh Jenő (1910): Gyermek és fiatalok a bíróság előtt. *A Gyermek*, 6-7. o.

helyette a jellem alakíthatóságát és formálhatóságát hirdető „igazságos középút” elve érvényesült. A 20. század közepéig a fiatalok bűnelkövetésében az erkölcsi szempontból fogyatékos látást látták, amely egyúttal arra is utal, hogy valójában ez egy kezelendő betegség, a fiatalok bűnelkövető pedig egy beteg, akinek meggyógyítására, megjavítására alkalmas intézetek az 1880-as évektől létrejövő javítóintézetek. Az 1948 utáni ideológiai változások a fiatalok bűnelkövetőkről való gondolkodást is átalakították. A szocializmus – főleg a kezdeti korszakban – mereven elzárkózott a bűnözés problémakörétől. Ennek alapján az 1950-es évek végéig nem kapott központi szerepet a gyermekvédelem rendszerében a fiatalok bűnelkövetővel való foglalkozás. Ennek legjobb mutatója, hogy a javítóintézeteket a Munkaerő Tartalékok Hivatala alá rendelték. Az itt élő fiatalok inkább egy zárt intézetben élő szakmunkás tanoncként jelent meg a köztudatban, aki valamilyen magatartási problémával rendelkezik. Az 1960-as évektől kezdve, de még inkább a 70-es évek óta jól látható a fiatalok bűnözés problémájával való szembesülés: a bűnelkövetők számának folyamatos növekedése következtében „megkondultak a vészharangok”, ismét előtérbe került a róluk való gondolkodás. Megjelent az „antiszociális személyiség” fogalma, amelynek jellemzőit vizsgálva jól látható, hogy a fiatalok bűnelkövetőkhöz való hozzáállás normatív volt. A róluk való gondolkodásban a „normától”, az „átlagtól” való negatív irányú eltérés került középpontba, ezáltal a bűncselekményt elkövetett fiatalokról igen negatív kép körvonalazódott. Az 1980-as évektől a pszichológia mellett a szociológia is egyre nagyobb figyelmet szentel a témának. Jól példázza ezt a társadalmi beilleszkedés zavarai foglalkozó kutatási főirány, amelyben a fiatal mint a társadalom számára fontos személy jelenik meg: a társadalom érdeke, hogy beilleszkedjen, ugyanakkor a szocializációs zavar az, amely elsősorban a kriminális karrierhez vezetett. Ennek kapcsán jól látható napjainkban az a fiatalok bűnelkövetőiről vallott felfogás, melyet az ártatlanság és a bűnösség kettőssége jellemez. Ártatlannak tekinthetők abból a szempontból, hogy gyakran tágabb és szűkebb értelemben vett környezetük predesztinálta a kriminalizálódásra, ugyanakkor az általuk elkövetett bűncselekmény következményei alól nem mentesülhetnek.

Az első *javitóintézetek* a 19. század végén jöttek létre. A javítóintézetek pedagógiai funkciója kezdettől fogva egyértelműen érvényesült: már az első források is kiemelték az oktatás és nevelés fontosságát. Az elemi ismeretek közvetítésén túl jól látható a szakképzés erőteljes jelenléte. A javítóintézetek mindegyik korszakban egyik legfontosabb feladatuknak a munkára nevelést tekintették, hiszen felismerték azt, hogy ez teszi képessé a növendéket arra, hogy később a társadalomban becsületos munkával alakítsa az életét. Az intézetek pedagógiai munkáját szemmel láthatóan befolyásolták a társadalomban bekövetkező változások: erre jó példa a vallás és ideológiai nevelés tartalmának alakulása. A javítóintézetek megítélése a 19. századtól kezdve ambivalens volt: a pozitívumok mellett egyértelműen megkérdőjeleződött a zárt intézmények hatékonysága. Az itt élő fiatalokkal kapcsolatban egyértelműen körvonalazódott a „tipikus javító” kétféle képe: a növendékek egy részét a „tipikus javítósként” írták le, aki „örökös teher lesz a társadalom nyakán”⁷ és megrögzött gonosztevéként sose fog beilleszkedni a társadalomba, ő az, aki „magában hordozza romlás felé hajlamos gondolkodását”⁸, és bűnbánata, büntudata igen kevés. Őszinte megbánást alig mutat, nem akar a közösség tagja lenni. Ugyanakkor megjelent az adott kor és élethelyzet áldozataként ábrázolt fiatalok bűnelkövető képe, aki szorgalmas, ő is meg akar javulni és éppen ezért erkölcsi megbízhatósága állandóan növekedik.

A javítóintézetben dolgozó pedagógusoknak már kezdettől fogva számos feladattal kellett megküzdeniük: az erkölcsileg, gyakran szellemileg fogyatékos fiatalok nevelése nem volt egyszerű, speciális képzettséget, kriminálpedagógiai, pszichológiai ismereteket követelt meg tőlük, azonban egészen a 20. század második feléig ilyen jellegű speciális képzés nem volt számukra. Egészen napjainkig a pedagógusokkal szembeni követelmény a pedagógiai (tanítói, tanári) végzettség.

A számadatok mögött *jellegetes nehézségek* is meghúzódnak. Az intézet állandó problémája volt az alkalmazottak számának alakulása: főleg a 20. század közepén igen nagy nehézséget okozott a nagyfokú emberhiány, illetve a nagy fluktuáció, amelynek oka egyrészt a kellő dotálás hiánya, másrészt pedig az igen nehéz munkakörülmények voltak. Már ekkor megfogalmazódott a javítóintézeti világ zártsága, elkülönülése a társadalmon belül.

⁷ Egy növendék jellem- és életrajzi füzet, 1946. Aszódi Javitóintézet Irattára. Érdekes, hogy pont ez a növendék érettségizett le a végén, és szerezte meg a technikai végzettséget kikerülését követően a pártfogói jelentés alapján.

⁸ Egy növendék jellem- és életrajzi füzet, 1946. Aszódi Javitóintézet Irattára

2. Pedagógiai etnográfiai kutatás a fiatalok bünelkövetőkről

Kutatás-módszertani szempontból tekintve arra vállalkoztam, hogy egy olyan komplex kutatás-módszertani modell kerüljön kidolgozásra, amely segítségével kis mintán ugyan, de mélyebben megismerhetem a fiatalok bünelkövetés problémakörét. Ennek érdekében egy komplex kutatási modellt dolgoztam ki, amelynek alapjául *Stefan Busse, Christiane Ehses és Rainer Zech* által kidolgozott kollektív biográfiai kutatási modell (KAF) szolgált⁹. E kutatási modellt a hazai kutatásokban – tudomásom szerint – még nem használták. *Busse, Ehses és Zech* önéletrajzi szövegek kvalitatív elemzésére dolgozták ki ezt a modellt az 1980-as évek elején. Alapelvük az volt, hogy a kutató és a kutatott téma közötti nagy távolságot megszüntessék, így kutatási modelljük jellegzetességként fogalmazták meg azt, hogy a maguk a kutatott személyek egyrészt a társadalmi helyzet tanúi, azaz önmagukat a társadalmi viszonyok alakítójaként értelmezik, másrészt pedig sajátosságaikból kiindulva a kutatás elméleti hátterének is megalkotói. E modell szolgált alapul a saját kollektív biográfiai kutatási modellem kidolgozásához, amely kollektív abból a szempontból, hogy egy adott csoportra irányul, azaz megjelenik a társadalmi szint, ugyanakkor biográfiai abból a szempontból, hogy azt az adott csoportot az egyén szintjén igyekeztem megismerni különféle módszerekkel (résztevő megfigyelés, kvalitatív interjú, fókuszcsoportos beszélgetés stb.). Pedagógiai etnográfiai kutatásom két nagy részre tagolódott: egyrészt a növendékek, másrészt pedig az itt dolgozó pedagógusok szemszögéből igyekeztem feltárni a javítóintézeti világot, a fiatalok bünelkövetés problémakörét.

A pedagógiai etnográfiai terepmunkával a javítóintézeti növendékek mindennapjait figyeltem meg többféle módszer (szóbeli kikérdezés, résztevő megfigyelés stb.) alkalmazásával. E terepmunkával az volt a célom, hogy megpróbáljam nagyjából úgy látni a javítóintézeti világot, mint azok az emberek, akik itt élnek akár növendékként, akár pedagógusként. Ezt a perspektívát gyakran nevezik „emikus”, bennszülött látásmódnak, amely természetesen sohasem tökéletes. Azonban a kutatónak egy „másik fejjel” is kell gondolkodnia, hiszen párhuzamosan az is volt a dolgom, hogy meglássam a javítóintézeti rendszer nem annyira nyilvánvaló, rejtett dimenzióit is.

A pedagógiai etnográfian belül 30 javítóintézeti növendéssel biográfiai kutatást is végeztem. Ennek során nem az volt a célom, hogy az interjúalanyok által elmondott történetek hitelességét nézzem, hanem az abban megjelenő szubjektivitást, hiszen az élettörténet nem más, mint az egyén konstrukciója önmagáról. Ez kutatásom szempontjából azért is érdekes, mert olyan személyekkel vettem fel az élettörténeti interjút, akik még maguk is az identitáskeresés időszakában vannak. A szóbeli kikérdezés során az úgynevezett kvalitatív interjú egyik sajátos típusának, a fenomenológiai mélyinterjú módszerének felhasználásával alakítottam ki saját interjúim szerkezetét. A fenomenológiai mélyinterjú a kikérdezéses élettörténet-kutatás és a tematikus fókuszált interjú kombinációjaként jött létre¹⁰, szerkezetét tekintve három önálló interjúból áll, én is ezt a sémát követtem. *Seidman* szerint az első interjú a fókuszált élettörténetre orientálódjon, így arra kértem interjúalanyaimat, hogy meséljenek magukról, életútjukról. A második interjú célja az volt, hogy konkrét témákról (családkép, iskola, javítóintézeti világ, jövőkép) a véleményüket, nézeteiket megismerjem. Itt is érvényesült az a szemléletmód, hogy nem alkalmaztam előre meghatározott kérdéseket. Az utolsó interjú készítése során arra kértem őket, hogy reflektáljanak arra, miként érezték magukat az interjúk alatt, mennyire volt nekik nehéz ezekről a témákról beszélni. Mindemellett fókuszcsoportos beszélgetéseket is szerveztem, melyek kiválóan alkalmasak voltak arra, hogy a fiatalok elmondhassák egy-egy témával kapcsolatos meglátásaikat, véleményüket.

A növendékeken kívül önként jelentkezett kollégákkal (16 fő) egy tematikusan fókuszált interjút vettem fel, mely a következő főbb részekből épült fel:

- a javítóintézeti pedagógussá válás útját ismertették;
- a javítóintézeti növendékekről és pedagógiai munkájukról beszéltek;
- a pályájuk során átélt nehézségekről számoltak be.

A pedagógusokkal készített interjú során alkalmaztam a hasonlat alapján szervezett metaforagyűjtés módszerét. Arra voltam kíváncsi, hogy mihez hasonlítják a javítóintézetet, illetve az itt élő növendéket, azaz jelen helyzetben előzetesen definiált célfogalmakkal (javítóintézet, javítóintézeti növendék) dolgoztam. A metaforák elemzése során megnéztem, hogy mely fogalmakat emelték ki, kinek a szemszögéből értelmezték a kérdést („Mit jelent az intézet számukra, illetve a növendékek számára?), milyen a jelentés érzelmi töltése. A metafora-technika újszerű alkalmazását jelentette a Ben-Peretz által kidolgozott kísérlet felhasználása.

A terepen töltött idő, a résztevő megfigyelések sorozata árnyaltabbá tette azt a képet, amely a dokumentumelemzések révén körvonalazódott bennem. Mindemellett egyértelművé vált számomra, hogy a

⁹ Busse, S. – Ehses, Ch. – Zech, R. (2000): *Kollektive-Autobiografie-Forschung (KAF) als subjektwissenschaftliche Methode*. Letöltés ideje: 2007. június 24. <http://www.qualitative-research.net/fqs-texte/2-00/2-00busseetal-d.htm>

¹⁰ Seidman, I. (2002): *Az interjú mint kvalitatív kutatási módszer*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest.

közvetlen kapcsolat révén sokkal jobban megismerhettem az intézeti életben zajló látens folyamatokat. A kutatási módszerek alkalmazása révén tudatosan törekedtem arra, hogy azok ne öncélúak legyenek, hanem a fiatalokat is segítsék. Kutatásom egyik eredményének azt tartom, hogy a pedagógiai etnográfiai kutatás mint segítő és fejlesztő folyamat jelent meg az Aszódi Javítóintézet életében.

3. *Fiatalkorú bűnelkövetők gyermekkor: család, erőszak, iskola*

Kutatásom során kiemelt szerepet kapott a javítóintézeti neveltek *gyermekkorának feltárása*. Jól érzékelhető a „szociális fogyatékoság” jelensége, amelynek két szélsőséges megjelenési formája van. Egyrészt a láthatóan veszélyeztetett helyzetű gyermek, akinek családjára az aluliskolázottság, a művelődési hátrányok, a deviáns életmód, az örökös feszültség, veszekedés, állandó félelem, illetve a fizikai, szexuális abúzus, pszichoterror, szadizmus jellemző. Másrészt a viszonylag vagy kifejezetten jó anyagi körülmények között élő családok gyermekei is itt vannak, akiknél az elhagyatottság, magány, unalom és az érzelmi elhanyagolás jelent meg.

A fiatalok családján belül a kapcsolatok eltérő szinten ugyan, de sérültek, amely magyarázható egyrészt a nem megfelelő kommunikációval, másrészt pedig azzal, hogy a szülők – saját éretlenségükből vagy minta hiányából adódóan – képtelenek voltak a szülői szerepet ellátni. A *nevelési stílusok* tekintetében megtalálhatjuk a tekintélyelvű, megkövetelő szülőt, aki szabályközpontú, a saját tekintélyét előbbre tartja, mint a gyermek igényeit. Fegyelmezés tekintetében jellemző a büntetés, kevésbé támogatják a gyerekeket, akik gyakran agresszívek. Engedékeny, megengedő szülői nevelési stílussal is találkoztam 4 fiatalnál: a szülők – szeretetből – igen kevés korlátot állítottak fel, nem fegyelmeztek, túlzott engedékenységük következtében a fiatalokban nem alakult ki felelősségérzet, nincsenek tisztában tettük következményeivel. A résztvevők elmondása alapján azonosítható nevelési stílus az elhanyagoló nevelés volt: a szülők nem törődtek gyermekeikkel, magukra hagyták őket mind fizikálisan, mind pedig érzelmileg.

A kutatásban résztvevő fiatalok zöme – nemcsak gazdasági, hanem érzelmi vonatkozásban is – igen hátrányos helyzetű családokból származott, amely gyermek- és családképüket is befolyásolta. Interjúalanyaim családjában a *zaklatás* nem egyetlen formában jelent meg: fizikai, szexuális és érzelmi formát öltött, az érintett személyiségre gyakorolt hatása minden értelemben összetett. A családi légkör a szociális normák elsajátítását és internalizálását megfelelő modellek híján nem segítette elő. Ezek a fiatalok nem rendelkeztek/rendelkeznek biztos háttérrel, így sokkal jobban befolyásolhatók voltak rossz irányba; nem volt igazán gyermekkoruk, nem élték át a közös játék, a kirándulás élményét, nem szembesültek a bizalmat, szeretetet, biztonságot sugalló légkörral. Mindez szemmel láthatóan befolyásolta a *családról és gyermekről vallott képüket*. Jól érzékelhető volt a családjukban látott hagyományos nemi szerepeknek való megfelelés, illetve a gyermek helyének és szerepének „klasszikus” értelmezése. Számukra a gyermek a családban alárendelt szerepet betöltő személyként jelent meg, akinek engedelmessé kell az apának.

Érdekes volt a vizsgálatnak az a része, amikor az *erőszak* témája került szóba. A fiatalok mindegyike vagy áldozatként, vagy/és elkövetőként szembesült az agresszivitással. A *családjukban átélt erőszak* alapvetően meghatározta gyermekkorukat: többen súlyos fizikai és szexuális bántalmazásnak voltak kitéve, melynek pszichés következményei a mai napig is tetten érhetőek. Fókuszcsoportos beszélgetéseken kitértünk arra, hogy az ő életükben mit is jelent az erőszak, miként tudnák definiálni. Egy kivétellel mindegyikük a fizikai agresszióval azonosította az erőszakot, amely arra utal, hogy az erőszak fogalmának nagyon leegyszerűsített formája van jelen gondolkodásukban. Köztudott, hogy egy zárt közegben az erőszak, az agresszió fokozottan van jelen. Naivitás lenne azt gondolni, hogy a javítóintézetek életében nem jelentkezik ez a probléma, hiszen a különböző családi háttérrel, alacsony alkalmazkodási készséggel rendelkező fiatalok igen nehezen élik meg a bezártságot, a szabályok betartását, a családtól, a megszokott környezettől, a barátoktól, társuktól, esetleg gyermeküktől való távolságot. A *javítóintézetben belüli erőszakkal* kapcsolatban beszélhetünk a fiatal önmaga felé irányuló agressziójáról, illetve a kifelé irányuló agresszióról, melynek formái igen különbözőek: az ordibálástól a veszekedésen át a verekedésig terjed, amely irányulhat a társak, illetve nevelők felé. Előfordul, hogy a viták, veszekedések verekedésbe torkollnak. A verekedés legfőbb oka általában az, amikor valakinek az édesanyját szidják, vagy csicskásnak nevezik. A verekedés okai között meg kell említeni az újoncok „beavatását”, ami minden zártabb intézményben, közösségben egyfajta szertartásként jelenik meg. A fiatalok ezt teljesen természetesnek tartják, szerintük „az embernek mindeniütt meg kell verekednie, hogy befogadják.” (17. fiú) Nagy a nevelők felelőssége, hogy képesek legyenek észrevenni az erre vonatkozó jeleket, hogy ne legyen lehetőségük a fiataloknak durva bántalmazásra.

A család mellett az *iskolával való kapcsolatot* is vizsgáltam, melynek során egyre inkább körvonalazódott az, hogy a közoktatási rendszer nem minden szempontból működött megfelelően e fiatalok esetében. A fiatalok iskolai előmenetelét a „kudarcrá orientáltság” jellemezte. Az általános iskolai vélemények elemzése során határozottan kirajzolódott „a fiatalkorú bűnelkövető prototípusa”: rossz, ártalmas, közösségre veszélyes, megbotránkoztató, agresszív gyermek, aki nem fejleszhető, a közösségi normákat nem fogadja el, nevelőivel tiszteletlen, sőt gyakran bántalmazza őket. Ezekkel a gyerekekkel a „kinti” pedagógusok – bevallásuk szerint – nem tudtak mit kezdeni.

Az intézetbe bekerülve egy, két nem ritkán három év kihagyása után kerültek ismét iskolapadba, tudásuk rendszerint nem érte el a megszerzett bizonyítvány alapján elvárható szintet. A tanulás iránti motivációjuk igen alacsony, amely magyarázható a kinti iskolákban átélt iskolai kudarcokkal, illetve az itt szerzett élményekkel. Az iskolával kapcsolatos attitűdjüket teljes mértékben leképezik a fiatalok által mondott hasonlatok. Az „iskola mint börtön” a bezártságot, a szabadság korlátozását szimbolizálja, ahol a pedagógus a büntető, a gyermek pedig a büntetett. Ezt a helyet a gyermek csak bizonyos feltételek teljesítését követően hagyhatja el. A kánizsókamrához és a halottsházhoz való hasonlítás a teljes reménytelenséget jelentheti. Feltehetőleg a fiatalok a kiszolgáltatottság érzését próbálták megfogalmazni ezekkel a hasonlatokkal. A hajléktalan szállóval való azonosítás utalhat egyrészt az iskola infrastruktúrájára, másrészt a magány, az elhagyatottság érzésére. Jövőbeli életükkel kapcsolatban csak 2 főnél jelent meg az iskolai végzettség megszerzésére vonatkozó terv. Ilyen körülmények között a javítóintézeteken belül az oktatás megszervezése és végrehajtása igen nagy kihívásként jelenik meg.

4. A javítóintézeti világ

A javítóintézetek helyzete korántsem tekinthető egyértelműen elfogadottnak: ellenzői vagy inkább meg nem értői azt róják a szemére, hogy a javítóintézeti nevelés az elmúlt száz évben nem változott; a gyermeki jogok szellemében nincs szükség a fiatakorúak „elzárására”.¹¹ Bár ezek a vélemények kissé túlzónak tűnnek, abban azonban igazuk van, hogy számos olyan kihívás áll az intézetek előtt, amelyre valamiképpen reagálniuk kell. Az ítélkezési szokások átalakulása következtében a javítóintézeti neveltek létszáma csökken, illetve megváltoztak a bekerült növendékek és az általuk elkövetett tettek sajátosságai. Magának a gyermekkorának az átalakulása az intézeti nevelteknél is jól észrevehető. Míg korábban (a 70-es évek végéig) alig volt olyan fiatal, aki erőszakos bűncselekményt követett el, mára már szinte a háromnegyede¹² súlyosan agresszív bűncselekmény miatt került bíróság elé: a csoportos rablás mellett növekszik a súlyos nemi bűncselekmények, a testi épség elleni cselekmények száma, sőt életellenes bűncselekmények elkövetőivel is találkozhatunk. A bekerülő fiatalok egyre agresszívbabbak, ami nemcsak verbálisban, hanem tettekben is érzékelhető.

A javítóintézet pedagógiai munkájának elemzése során nagyon fontosnak tartottam, hogy magukat az itt élő nevelteket is megkérdezzem az intézetről. Az intézetről viszonylag kedvező kép körvonalazódott a fiatalok elbeszélése alapján, hiszen a 30 interjúalany közül 19 fő abból indult ki, hogy „szerencsés vagyok, mert abhoz képest, hogy milyen kemény bűncselekményt követtem el, örülök, hogy ilyen laza helyre kerültem.” (23. fiú) A „lazaság” mellett kiemelték a nyitottságot – főleg azok említették meg ezt, akik előzetes letartóztatásukat büntetés-végrehajtási intézményben töltötték –, illetve többen kollégiumhoz (14 fő) hasonlították. Nagyon jól látható az a különbségtétel, amit megtettek a börtön és a javítóintézet között: legalapvetőbbnek azt tartották, hogy a javítóintézet esélyt ad arra, hogy életcéljaikat megvalósítsák, mert „lehet művelődni, szakmát tanulni”. Bár mindez némileg ellentmond a jövőbeli terveiknél megfogalmazottaknak.

Az intézetben belüli élettel szemben több területen fogalmazódott meg kritika. Az egyik az *ingerszegénységre* utaló megjegyzések voltak: az itt nevelkedő fiatalok eddigi élete teli volt eseménnyel, pörgéssel, folyamatosan mentek ide-oda, most másfajta és jóval kevesebb ingerrel rendelkező környezetbe kerültek, amit főleg az első hónapokban igen nehezen viseltek el a fiatalok

A fiatalok számára az intézetben az a legrosszabb, hogy *távol vannak családjuktól*. Bár nem minden esetben volt jó kapcsolatuk családjukkal, ennek ellenére ragaszkodnak hozzájuk. Az első hónapokban – még nem mehetnek szabadságra és eltávozásra – legnagyobb eseményként a családtagok látogatását élték meg. A család és a barátok hiánya mellett a *bezártság, a bizonytalanság* érzését hangsúlyozták ki: „Amikor idekerültem, tartottam attól, hogy mi lesz velem. A bátyám sokat mesélt a börtönről, azt hittem, hogy velem is az fog történni.” (22. fiú) Általános tendenciaként figyelhető meg a fiatalok magatartásában – elbeszéléseik szerint – a bizonytalanság kompenzálása, amelynek egyik legfőbb módszere a bűncselekmények, „balhéik” elmesélése; a határok kipróbálása. Nem véletlen, hogy az első heteket követően – főleg a befogadás első hónapja után – a leggyakoribbak a házirend elleni vétségek.

Pozitívumként élük meg a fiatalok, hogy itt sokkal több lehetőségük van a tanulásra, szakmát tanulhatnak, ami későbbi beilleszkedésüket is elősegítheti. Többen megfogalmazták a pedagógusokkal való pozitív kapcsolatot, a nevelők támogatását abban, hogy „visszamenjenek a tisztességes útra”. A javítóintézeti élmények hatására szinte mindegyikük megfogalmazta (23 fő), hogy kikerülve innen biztosan nem fog bűnözni, azonban konkrét életterveket nem fogalmaztak meg, inkább a szerencsére, a sorsra akarnak támaszkodni.

¹¹ Idézi Változó javítóintézet – javítóintézeti változások. www.aszod-afi.hu/valtozo_javito.doc Letöltés ideje: 2006. december 10.

¹² Szarka Attila szóbeli közlése.

5. Nevelésre ítétek között

A disszertáció utolsó tematikai egysége a *pedagógusok oldaláról* vizsgálta meg a javítóintézeti világot, illetve a fiatalok bünelkövetés problémakörét. A pedagógusokra jellemző általános jellemzők (pl. végzettség, életkor) bemutatását követően a pályaszocializációjuk jellegzetességeire tértem ki.

Az interjúk segítségével a *javítóintézeti pedagógussá válásnak* három útját lehet felvázolni: a tudatos választás, illetve az „idesodródás” mellett az Aszódi Javítóintézetben sajátosságként jelentek meg a javítóintézeti dinasztikiak. Bár interjúalanyaim jelentős része pedagógusnak készült – 10 fő – nem volt terveik között az intézetben való elhelyezkedés, idekerülve mégis vállalták azt a „többletmunkát”, amely ennek a különleges világnak a megismerésével járt együtt. Összehasonlítva a közoktatásban dolgozó pályakezdő pedagógusokkal, az itt dolgozóknak több időre van szükségük a tapasztalatok gyűjtéséhez, hiszen olyan körülményekkel szembesülnek, és olyan gyerekekkel foglalkoznak, akik nevelésére-oktatására a képző intézmények – a kollégák véleménye szerint – kevéssé készítettek fel.

A javítóintézeti pedagógusok *rejtett énképének* feltárását szolgálta a *Ben-Peretz* által kidolgozott metafora-vizsgálat alkalmazása. A gondoskodó, ápoló szerepre utaló tyúkanyót és az átalakítást sugalmazó kertész/szobrászt választották ki a legtöbben. A válaszok között két típust nem jelöltek be a kollégák, sem a bíróra, sem pedig a futószalagnál dolgozó gyári munkásra nem érkezett szavazat. E választások is arra utalhatnak, hogy a javítóintézetben dolgozók tudatosan törekednek arra, hogy függetlenítsék magukat a büntetés-végrehajtás szellemétől, előtérbe helyezve az intézetek nevelési-szocializációs funkcióit, az egyéni bánásmód jelentőségét.

Szükségesnek tartottam megvizsgálni, hogy a pedagógusok miként vélekednek munkahelyükről. Arra kértem a kutatásban résztvevőket, hogy folytassák a következő mondatot: „*A javítóintézet olyan, mint ...*” A kapott válaszokat tartalmuk alapján négy nagy csoportba soroltam (ezek voltak a forrásfogalmak). Külön csoportba kerültek azok a válaszok, amelyek az otthonhoz, a családhoz hasonlították az intézetet (13 válasz). A meghittség mellett óhatatlanul kapcsolódik az intézethez a *zártság*, az *elkülönülés* érzése is. A különös zárt világra való utalás több válaszban is megjelent: kolóniához, szigethez, zárt kollégiumhoz hasonlították az intézetet. Az intézetben dolgozók munkájukkal kapcsolatban elsősorban a *segítségnyújtást* emelték (23 válasz) ki, véleményük szerint a javítóintézetet a fiatal számára az utolsó menedék a világ nehézségei elől, esetleg családja elől, vagy pedig „*szanatórium, ahol meggyógyítjuk, segítünk neki abban, hogy megtanuljon vigyázni magára*” (K. 37. éves nő). A *sokszínűséget* is lényeges jellemzőnek tartották a kutatásban részt vevők: volt, aki bárhoz hasonlította, ahol „*sokféle ember megfordul*” (S. 32. éves férfi), ugyanakkor a természettel kapcsolatos hasonlat is megjelent: az intézet sokszínű erdő, ahol sokféle növény van, ezek gondozása pedig az itt dolgozók feladata. Érdeemes megemlíteni, hogy a természetből vett hasonlatok a növendékekkel kapcsolatban is erőteljesen megjelentek.

A *javítóintézeti növendékekről alkotott képpel* kapcsolatban lehangsúlyosabb a család felelősségének kérdése. Az interjúban résztvevő kollégák mindegyike a családot tette felelőssé a kriminalizálódásért. A neveltekkel kapcsolatos véleményüket nagyon jól tükrözi a „*javítóintézeti növendék olyan, mint ...*” mondat folytatása, amelyre 38 féle válasz érkezett. A célfogalom itt a javítóintézeti növendék volt, a válaszokból az alábbi forrásfogalmak körvonalazódtak:

- *Eltévedés, vadság*: ide soroltam azokat a metaforákat, ahol a normáktól való eltérés jelent meg: például egy eltévedt turista a szigeten, megtévedt fiatal, egy kisiklott vonat, egy normális életvitelben megbotló gyerek.
- *Sérülés*: például egy lelkileg sérült fiatal, a száműzött, halmozottan hátrányos gyerek. Igen találonak tartom azt a választ, miszerint a javítóintézeti növendék olyan mint „*a kivert kutya, aki segítségre szorul, éhezik, bolhás, de segítőkézre morog, olykor meg is harapja*”. (D. 27. éves férfi)
- *Ugyanolyan mint bármelyik gyermek*: megjelent az a gondolat, hogy az intézetben élő gyermekek nem különböznek a kinti gyerekektől: többen (3 fő) kollégistához hasonlították a fiatalokat, míg mások válaszaiban megjelent az, hogy „*ugyanolyan mint a többi, csak velük minden sokkal nehezebben megy*” (Zs. 53. éves férfi), azaz mégis valamilyen szempontból megjelenik a differenciálás szükségessége.
- *Segítségnyújtás*: általános jellemzőként jelent meg a kollégák válaszaik között az a nézet, hogy a fiatalok bünelkövető egy olyan személy, akinek szüksége van támogatásra, segítségre, védelemre.

A kutatás egyik legfontosabb része a *pedagógusok problémáinak feltárása*. Komoly gondot jelent számukra az anyagi megbecsülés hiánya mellett a kívülről jövő szakmai támogatás hiánya (szupervízió, esetmegbeszélések biztosítása – az intézetek nem mindig tudják megoldani, holott a kiegészítő prevenciójának szempontjából alapvetően fontos lenne), illetve a nyugdíjazás kérdése. Általános problémaként fogalmazódott meg a javítóintézeti pedagógus „*hovatartozása*”: mennyire tudja összeegyeztetni az igazságszolgáltatás által elvárt feladatot, miszerint meg kell őriznie a gyermeket, a komplex pedagógiai feladattal, melybe beletartozik ugyanúgy a személyiségfejlesztés is, mint az oktatás. A rendszerváltás után megjelent szakmai autonómia kérdése. A korábbi – túlzéreltnek ítélt – rendszerben több éven át dolgozó kollégák gyakran nem tudnak mit

kezdeni a jelenlegi liberálisabb rendszerrel, nem annyira szakmai lehetőségként élik meg, hanem inkább elbizonytalanodnak: A pedagógiai értékelés nemcsak a növendékek teljesítményének visszacsatolása során okozhat problémát a javítóintézeti pedagógusok számára, hanem saját munkájuk megítélése esetében is. Mindkét intézetben gondként fogalmazták meg a pedagógusok az értékelés hiányát, keveslik a közvetlen visszacsatolást arról, hogy jól végzik-e a munkájukat. A társadalmi megítélés tekintetében is eléggé visszaesett a munkájuk elismerése. Itt is kétféle tendencia érvényesült: volt, akit csodabogárnak tekintettek, továbbá ismeretlenségük, vélt vagy valós különlegességük is hozzájárult ahhoz, hogy kissé elszigetelődtek a nem speciális helyeken dolgozó pedagógusoktól. Hét kolléga arról számolt be, hogy őket lenézi a társadalom, arra hivatkozva, hogy ilyen gyerekekkel biztosan a rossz pedagógusok foglalkoznak, hiszen a jó tanárok a jó iskolákban helyezkednek el. Vizsgálva a javítóintézeti pedagógusok munkáját, elmondható, hogy nagy pszichés megterhelésnek vannak kitéve: sokkal személyesebb a növendékekkel való kapcsolat, ami magával hoz különféle nehézségeket. Az interjúkból az derült ki, hogy számos hasonló probléma van itt, mint ami a kinti iskolákban dolgozó kollégáknál látható: a leterheltség, a láthatóbb pedagógiai értékelés, a társadalmi megítélés – ezek még fokozottabban jelennek meg a javítóintézeti világban, ugyanakkor vannak olyan speciális nehézségek, amelyek csak itt találhatók meg. A javítóintézet egy zárt világ, egy elkülönült sziget, ahol nemcsak a fiatal van bezárva, hanem valamilyen szinten az itt dolgozók is.

6. Kutatói reflexió

A gyermek- és fiatalkorú bűnelkövetők jellemzői alapvetően meghatározták az alkalmazott kutatási módszereket. Az elővizsgálatok során szembesültem azzal, hogy az írásbeli kikérdezést nem érdemes alkalmazni nálunk, mivel komoly nehézségeik vannak a szövegértés, a szövegalkotás terén, így tudatosan kiiktattam ezt. Tudjuk, hogy a kutatási módszerek kiválasztását nagyban befolyásolja az, hogy kik alkotják a vizsgálati mintát. Ha megnézzük *Charles S. Peirce*¹³ által meghatározott feltételeket, amelyeknek teljesülnie kell ahhoz, hogy közös alap legyen az interjúalany és az interjú készítő között, láthatóvá válik, hogy nem volt egyszerű feladatomban. Az alábbi feltételeknek kellett megfelelnem. A beszélgetőtársaknak ismerniük kell:

- az alkalmazott nyelvezeteket
- a nyelvezetek egyetemes jellemzőit és a nyelvezetek használatát
- közös alapvető tapasztalatokkal kell rendelkezniük
- Alapvetően tisztában kell lenniük testbeszédükkel és nyelvükkel
- Kölsönös bizalom az interjú készítő és az interjúalany között

Joggal felmerülhet a kérdés, vajon mit tanulhat a kutató egy kvalitatív kutatás során, mely kompetenciái fejlődhetnek, és miként tudja a pedagógia tudományát gazdagítani. Az alapvető képesség, amely fejlődhet a kvalitatív kutatás során a *reflektálás* képessége. Ez két szinten is zajlott. Egyrészt saját gondolkodásom változásával is szembesülnöm kellett, másrészt nemcsak személyes érzéseimre kellett reflektálnom, hanem a kutatási folyamatra is: folyamatosan vissza kellett csatolnom, vajon eredményes lesz-e az a módszer, szemléletmód, amelyet felvállaltam, képes lesz-e a kutatás megfelelni az empirikus kutatás tudományos követelményeinek.

A *megbízhatóság* elvének érvényesülése érdekében arra törekedtem, hogy minél részletesebben és pontosabban dokumentáljam a kutatás menetét, hiszen közismert, hogy a kvalitatív kutatások eredményességét és elfogadottságát a világos felépítés, a módszertani elvek következetes alkalmazása, a pontos és részletes dokumentálás segítheti. A megbízhatóság érvényesülését – többek között – a low-inference descriptors elvének alkalmazásával igyekeztem elérni. Az *érvényesség* fokozására többek között az úgynevezett triangulációs eljárásokat alkalmaztam. *Denzin* – e fogalom megalkotója – többféle triangulációról beszél. Az adat-trianguláció megvalósulása érdekében az adatokat nemcsak a javítóintézetekből szereztem, hanem más hivatalos forrásokat, szakirodalmat is felhasználtam. Az információt nyújtó személyek köre is viszonylag széles volt: a fiatalkorúakon kívül pedagógusok is részt vettek a kutatásban. A módszerek triangulációja során több adatgyűjtési módszer alkalmazása történt meg, melyeket a kollektív biográfiai modell keretein belül alkalmaztam. A *megfigyelők/kutatók triangulációja* is érvényesült kutatásomban: rajtam kívül a kutatási folyamatban fontos szerepet töltött be *Virágh Judit*, aki segített egyrészt az interjúk megszervezésében, két interjút ő készített el, másrészt pedig a megfigyelésben is igen nagy segítséget nyújtott.

Nehéz volt felvállalni a résztvevő kutatói szerepet: jóval erőteljesebben szembesültem a fiatalok érzelmi megnyilvánulásaival, amelyek olykor-olykor elbizonytalanítottak: meg tudom-e őket érteni, jól értelmezem-e a velük történeteket? Ezek a dilemmák a kutatási folyamatban folyamatosan végigkísértek. Az együttműködés nemcsak a fiatalokkal történt meg, hanem az itt dolgozó kollégákkal is. Jó volt látni, hogy különböző területekről

¹³ Idézi: Horsdal, M.: *Életút-történetek értelmezése és elemzése*. <http://www.nepfoiskola.hu/civil/3/3.1.3.htm>
Letöltés ideje: 2007. június 3.

érkezve – kissé leegyszerűsítve ők képviselték a gyakorlatot és én pedig az elméletet – mennyire jól tudunk együttműködni. Felhívták a figyelmemet arra, hogy milyen fontos a leendő pedagógusok gyakorlattal való szembesítése, láttatták velem, hogy hová juthat el a fiatal, ha nem kapja meg időben a segítséget. Ez számomra is egy komoly tanulási folyamat volt. Összességében véve kutatásom során arra a következtetésre jutottam, hogy a javítóintézet egy olyan sajátos jellegzetességekkel rendelkező világ, amely mind az oktatásügy, mind pedig az igazságszolgáltatás szemszögéből, kevésbé ismert a kívülállók számára, holott igen nagy szerepe van a fiatalok bünelkövetés kezelésében.

7. A témához kapcsolódó publikációs lista

Könyv:

- Javítóintézeti neveltek 1945-50 között Aszódon. Budapest, Önkonet, 2005.

Tanulmányok:

- A gyermekek ellen elkövetett erőszak. Új Pedagógiai Szemle, 2000. 4. szám 59-71. p.
- Javítóintézetben élő fiatalok és az erőszak. Belügyi Szemle, 2000. 7-8. szám 69-80. p.
- Gyermekkorukban bántalmazott fiatalok bünelkövetők jövőképe. In: Gocsál Ákos (szerk.): Identitás és pedagógia. Pécs, 2002. 43-49. p.
- Gyermek- és ifjúságvédelem. In: Ronkoviczné dr. Faragó Eszter: Hátrányok és stratégiák. Trezor Kiadó, Bp., 2003. 9-39. p.
- Menekült gyermekek a gyermekvédelemben. Útmutató menekült gyermekek neveléséhez, oktatásához. CD-Rom, 2003.
- Család – erőszak – iskola a fiatalok bünelkövetők életében. In: Papházi Tibor (szerk.): Javítóintézet, család, gyermekvédelem. Kapocs könyvek. Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, Budapest, 2004. 11-60. p.
- Fiatalok bünelkövetők megítélése a két világháború között. In: Bollókné Panyik Ilona (szerk.): Gyermek - nevelés - pedagógusképzés 2004. Trezor Kiadó, Budapest, 2004. 185-198. p.
- Kutatási módszerek a kriminálpedagógiában. In: Buda András - Kiss Endre (szerk.): Interdiszciplináris pedagógia és az elvárások forradalma. A III. Kiss Árpád Emlékkonferencia előadásai. Debrecen, 2005. 161-169. p.
- Politikai élet az ötvenes évek javítóintézeti világában. In: Szabolcs Éva (szerk.): Pedagógia és politika a XX. század második felében Magyarországon. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 2006. 134-159. p.
- Gyermekkorú bünelkövetők családképe. In: Bollókné Panyik Ilona (szerk.): Gyermek - nevelés – pedagógusképzés 2007. Trezor Kiadó, Budapest, 2007. 65-78. o.
- Javítóintézeti pedagógusok pedagógiai kultúrája. In: Hegedűs Judit (szerk.): A javítóintézet világa. Tanulmánykötet. (megjelenés alatt)

Előadások:

- 2002. április 20.: Gyermekkorukban bántalmazott fiatalok jövőképe – Identitás és pedagógia CiCE Konferencia
- 2002. június 21.: Fiatalok bünelkövetők beilleszkedési nehézségei. A Magyar Gyógynevelési Egyesület XXX. Országos Konferenciája, Vác.
- 2002. december 4.: Fiatalok bünelkövetők megítélése a dualizmus korában. MTA Pedagógiai Bizottsága Neveléstörténelmi Albizottságának felolvasó ülése
- 2003. május 21.: Fiatalok bünelkövetők iskolával kapcsolatos élményeik. DOSZ, Tavaszi Szél, Sopron
- 2003. október 4.: Gyermekkorukban bántalmazott fiatalok bünelkövetők gyermekképe. A Civil Bűnmegelőzés VI. Országos Konferenciája, Debrecen.
- 2003. október 9.: Fiatalok bünelkövetők gyermekkoruk és a gyermekkorral alkotott nézeteik. III. Országos Neveléstudományi Konferencia, Budapest.
- 2003. november 7.: Kvalitatív kutatási módszerek alkalmazása a kriminálpedagógiában. III. Kiss Árpád Emlékkonferencia, Debrecen.
- 2003. november 21.: Gyermek- és fiatalok bünelkövetők megítélése a két világháború között. ELTE TÓFK Neveléstudományi Tanszék tudományos felolvasó ülése, Budapest
- 2004. február 7.: Nehezen kezelhető gyermekek nevelése. (szekcióvezetés) I. Térségi Pedagógiai Konferencia, Veresegyház.

- 2004. március 26.: Javítóintézeti neveltek családi és iskolai háttere. Javítóintézet: végállomás vagy elindulás? Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet Konferenciája, Budapest.
- 2004. szeptember 23.: Gyermekkorukban bántalmazott fiatalok jövőképe. (Szekcióvezetés) Segítők IX. Szakmai Napja, Tatabánya.
- 2004. október 21.: Fiatalok bűnelkövetők megítélése és javítóintézeti nevelése a régmúlt és napjaink társadalmában. III. Országos Neveléstudományi Konferencia, Budapest.
- 2005. november 4.: Életképek és élmények az iskolán kívüli világból. IV. Kiss Árpád Emlékkonferencia, Debrecen.
- 2005. december 2.: Gyermek- és ifjúságvédelmi problémák az 1945-50 közötti Magyarországon. Régi és új utakon. Hagyomány és megújulás a neveléstörténetben, Pécs.
- 2006. október 7.: Kriminálpedagógiai törekvések a dualizmus korában. Kriminálpedagogische Bestrebungen zur Zeit der Österreich-Ungarischen Monarchie. 1. Nemzetközi Neveléstörténeti Konferencia, Fürstenfeld.
- 2006. november 17.: Gyermekkorú bűnelkövetők családképe. Gyermek-nevelés-pedagógusképzés, tudományos felolvasóülés. ELTE TÓFK, Budapest.
- 2007. március 31.: Kleinkinderpflege- und Kinderschutzbewegung in Ungarn in der k.u.k. Monarchie. Pädagogische und kulturelle Strömungen in der k.u.k. Monarchie. Internationales Symposium, 29-31. März 2007, Szombathely (Podráczky Judittal közösen)
- 2007. április 27.: Tanárszakos hallgatók nézetei a gyermek- és fiatalkori bűnelkövetésről. Képzés és Gyakorlat II. Interdiszciplinaritás a pedagógiában. Nemzetközi neveléstudományi konferencia. Kaposvári Egyetem Pedagógiai Főiskolai Kar, Kaposvár
- 2007. szeptember 29.: Nevelésre ítélték között—pedagógus életutak a javítóintézet világból. V. Kiss Árpád Emlékkonferencia. Debrecen.
- 2007. október 25.: A gyermekről való gondolkodás differenciálódása a az 1890-es évektől 1914-ig. (Szabolcs Évával közösen). VI. Országos Neveléstudományi Konferencia, Budapest.